

Sygn. akt IV CSK 29/15

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 25 listopada 2015 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Krzysztof Strzelczyk (przewodniczący)
SSN Irena Gromska-Szuster (sprawozdawca)
SSN Bogumiła Ustjanicz

Protokolant Izabela Czapowska

w sprawie z powództwa P. Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością w D.
przeciwko Bankowi [...]
o zapłatę,
po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej
w dniu 25 listopada 2015 r.,
skargi kasacyjnej strony powodowej
od wyroku Sądu Apelacyjnego
z dnia 4 lipca 2014 r.,

- 1) oddała skargę kasacyjną;**
- 2) zasądza od strony powodowej na rzecz strony pozwanej
kwotę 3600 zł (trzy tysiące sześćset złotych) tytułem zwrotu
kosztów postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Zaskarżonym wyrokiem z dnia 4 lipca 2014 r. Sąd Apelacyjny oddalił apelację strony powodowej od wyroku Sądu pierwszej instancji oddalającego powództwo „P.” spółki z.o.o. przeciwko Bankowi [...] o zasądzenie kwoty 501 480,63 zł tytułem zwrotu nienależnego świadczenia.

Sądy ustaliły między innymi, że w dniu 18 kwietnia 2008 r. Sąd zatwierdził układ zawarty między nie uczestniczącą w obecnym procesie M. spółką z o.o. a jej wierzycielami. W dniu 15 września 2008 r. strona powodowa zawarła z M. umowę w sprawie nabywania wierzytelności tej spółki celem ich wzajemnej kompensaty. Zgodnie z umową powódka miała skupywać zobowiązania spółki M. wynikające z zatwierdzonego układu, wymienione w załączniku do umowy. Spłacone długi miały być pożyczką udzieloną tej spółce przez powódkę lub miały zostać zaliczone na poczet jej zobowiązań wobec spółki. W dniu 28 listopada 2008 r. zakończone zostało postępowanie upadłościowe toczące się wobec spółki M.

Pozwany Bank był wierzycielem M. z tytułu zawartej w dniu 28 listopada 2003 r. umowy leasingu, wierzytelność ta była zabezpieczona hipoteką i nie była objęta układem.

W dniu 12 lipca 2011 r. powódka i spółka M. zawarły aneks do umowy z dnia 15 września 2008 r., w którym spółka oświadczyła, że pozwany Bank jest także wierzycielem objętym układem gdyż wystąpił do niej o zapłatę wymagalnych rat układowych oraz złożył wnioski o uchylenie układu, wobec czego w załączniku do umowy z 15 września 2008 r. rozszerza się listę wierzytelności, które ma spłacić powódka, o wierzytelność przysługującą pozwanemu Bankowi wobec M.

W dniu 19 marca 2009 r. powódka zawarła ze spółką M. umowę dzierżawy. Obciążający powódkę miesięczny czynsz miał być kompensowany spłacanymi przez nią długami spółki M.

W okresie od 12 lipca 2011 r. do 3 września 2012 r. powódka przekazała pozwanemu Bankowi łącznie kwotę 501 480,63 zł tytułem spłaty długu spółki M. Pismem z dnia 2 kwietnia 2013 r. wezwała pozwany Bank do zwrotu tej kwoty, jako świadczenia nienależnego, gdyż wierzytelność ta nie była objęta układem. Bank odmówił zwrotu.

Sądy obu instancji uznały, że nie doszło do bezpodstawnego wzbogacenia, bowiem istniała podstawa prawna świadczenia strony powodowej na rzecz pozwanego Banku w postaci umowy zawartej przez stronę powodową z dłużnikiem Banku: spółką M., z której wynikał obowiązek spłaty przez stronę powodową na rzecz pozwanego Banku także przedmiotowego długu z umowy leasingowej, mimo że faktycznie nie był on objęty układem, gdyż pozwany Bank był z mocy prawa wyłączony z układu, jako wierzyciel hipoteczny, który do układu nie przystąpił. Powódka nie uchyliła się od skutków prawnych oświadczenia woli zawartego pod wpływem błędu w umowie z dłużnikiem z dnia 15 września 2008 r., rozszerzonej aneksem z dnia 12 lipca 2011 r., która stanowiła ważną podstawę prawną jej świadczenia na rzecz pozwanego Banku, będącego wierzycielem spółki M. na podstawie umowy leasingu, a więc nie doszło do bezpodstawnego wzbogacenia pozwanego Banku.

Sąd Apelacyjny uznał, że strony porozumienia z 15 września 2008 r. wykreowały przewidzianą w art. 392 k.c. umowę gwarancji nie dochodzenia przez wierzyciela spółki M. długu od niej, gdyż dług ten zobowiązała się zaspokoić strona powodowa, czego konsekwencją może być subrogacja przewidziana w art. 518 § 1 pkt 3 k.c. Treść umowy łączącej dłużnika z jego wierzycielem przyjmującym świadczenie od osoby trzeciej wpływa na treść umowy osoby trzeciej z dłużnikiem o zwolnieniu z obowiązku świadczenia i współdecyduje o tym, że świadczenie jest należne. Sąd Apelacyjny stwierdził, że umowa z 15 września 2008 r. wraz z aneksem z 12 lipca 2011 r. nie zawiera warunku rozwiązującego na wypadek, gdyby spełnione na rzecz pozwanego świadczenie prowadziło do zaspokojenia wierzytelności pozaukładowej. Powódka nie uchyliła się również od skutków powyższych czynności prawnych na podstawie art. 84 § 1 k.c., a zatem stosunek ten ciągle wywiera skutki prawne. Z drugiej zaś strony istnieje ważny węzeł obligacyjny ukształtowany w umowie leasingu zawartej 28 listopada 2003 r. przez stronę pozwaną i spółkę M.

W ocenie Sądu Apelacyjnego celem umowy z 15 września 2008 r. uzupełnionej aneksem z 12 lipca 2011 r. było coś więcej niż tylko spłata przez powódkę długów spółki M.. objętych układem i wskazał na umowę dzierżawy oraz na to, że spłata długów miała być punktem wyjścia do wzajemnych rozliczeń i

kompensat. Uznał ostatecznie, że celem porozumienia była spłata przez powódkę także długów spółki M. nie objętych układem, wobec czego spłata długu na rzecz pozwanego Banku miała podstawę prawną we wskazanej wyżej umowie i aneksie zawartych między powódką a dłużnikiem: spółką M. W konsekwencji stwierdził, że nie doszło do bezpodstawnego wzbogacenia, gdyż przesunięcie majątkowe między majątkiem zubożonego tj. powódki a wzbogaconego tj. pozwanego miało podstawę w umowie zawartej przez wzbogaconego z osobą trzecią tj. spółką M., a tytuł prawny stanowiący podstawę przesunięcia może występować także poza relacją między wzbogaconym a zubożonym. Tytułem tym była umowa leasingu zawarta między pozwanym a spółką M., z której wynikał dług tej spółki wobec pozwanego Banku, który spłaciła powódka na podstawie umowy zawartej ze spółką M.

W skardze kasacyjnej opartej na pierwszej podstawie strona powodowa zarzuciła naruszenie art. 65 § 1 i 2 k.c. przez błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie w wyniku dokonania wykładni oświadczenia woli stron umowy zawartej przez stronę powodową ze spółką M. w dniu 15 września 2008 r. i zmienionej aneksem z dnia 12 listopada 2011 r., mimo jasno określonego celu tej umowy i braku sporu między jej stronami co do treści umowy oraz w wyniku przyjęcia, że cel współpracy określony w tej umowie był szerszy niż wynikało to ze stosunku prawnego stanowiącego podstawę świadczenia strony powodowej wobec pozwanego oraz zgodnego zamiaru stron i wynikał z innych wiążących kontrahentów umów, jak również naruszenie art. 410 § 2 k.c. przez niewłaściwe zastosowanie polegające na przyjęciu, że w ustalonym stanie faktycznym i prawnym strona powodowa na podstawie stosunku prawnego ze spółką M. była zobowiązana do świadczenia wobec pozwanego, a świadczenie to było zgodne z celem określonym w tym stosunku.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Bezzasadny jest zarzut naruszenia art. 65 § 1 i 2 k.c. przez jego zastosowanie w sprawie i dokonanie wykładni umowy z dnia 15 września 2008 r. wraz z aneksem z dnia 12 lipca 2011 r., mimo że, w ocenie skarżącej, jej treść i cel jest jasny i nie budził wątpliwości stron umowy.

Po pierwsze bowiem w doktrynie i orzecznictwie ostatniego okresu dominuje stanowisko, iż przyjmowana niekiedy zasada *clara non sunt interpretanda* nie da

się wyprowadzić z art. 65 k.c., którego treść nie uzasadnia zacieśnienia wykładni czynności prawnych tylko do „niejasnych” postanowień (porównaj między innymi wyroki Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2000 r. II CKN 351/00, OSNC 2001/6/95 i z dnia 25 marca 2004 r. II CK 116/03, niepubl.). Po wtóre zaś rozpoznawana sprawa nie toczy się między stronami umowy z dnia 15 września 2008 r., uzupełnionej aneksem z dnia 12 lipca 2011 r., lecz między jedną ze stron tej umowy i osobą trzecią, która nie była obecna przy jej zawieraniu i której treść umowy nie była znana. Sąd był zatem obowiązany dokonać wykładni woli stron powyższej umowy i ustalić jej treść, także w sytuacji, gdy strony umowy rozumiały ją jednoznacznie, co oczywiście powinien uwzględnić, zgodnie z art. 65 k.c., dokonując oceny woli stron umowy i ustalając jej treść.

I w tym jedynie zakresie nie można odmówić słuszności skarżącej, że dokonana przez Sąd Apelacyjny wykładnia woli stron umowy z dnia 15 września 2008 r. i aneksu z dnia 12 listopada 2011 r. narusza zasady art. 65 k.c., gdyż nie jest oparta na treści umowy ani na innych, wskazanych przez Sąd, okolicznościach ustalonych w sprawie. Sąd Apelacyjny nie wyjaśnił dlaczego uważa, że umowa zobowiązywała stronę powodową do spłaty także nie objętych układem długów spółki M. Powołał się w tym przedmiocie na nieokreślone postanowienia umowy dzierżawy z dnia 19 marca 2009 r., zawartej później niż porozumienie z dnia 15 września 2008 r., a więc nie mogącej być podstawą wykładni tego porozumienia oraz na § 2 ust. 1 pkt c porozumienia, bez wskazania jego treści i bez wyjaśnienia, dlaczego uważa, że z tego postanowienia umowy wynika, iż zobowiązywała ona powódkę do spłaty także długów M. nie objętych układem. Było to tym bardziej konieczne, że § 2 ust. 1 pkt c porozumienia stwierdza, iż uruchomienie środków pieniężnych przez powódkę w celu spłaty długów układowych spółki M. opisanych w umowie, stanowi pożyczkę udzieloną tej spółce przez stronę powodową i rozliczenie tej pożyczki nastąpi w ramach wzajemnych rozliczeń między powódką a M. na podstawie odrębnych istniejących i przyszłych tytułów prawnych. Sąd Apelacyjny nie wyjaśnił, dlaczego uważa, że ta regulacja ma świadczyć o tym, iż celem porozumienia była spłata także długów nie objętych układem, choć nic takiego nie wynika z treści tego postanowienia umowy ani z innych jej postanowień.

Jednakże naruszenie przez Sąd Apelacyjny art. 65 k.c. nie miało wpływu na ostateczną trafność rozstrzygnięcia. Nawet bowiem przy przyjęciu, że porozumienie z dnia 15 września 2008 r. uzupełnione aneksem z dnia 12 lipca 2011 r. zobowiązywało powódkę do spłaty jedynie długów spółki M. objętych układem i dług wynikający z umowy leasingu z dnia 28 listopada 2003 r., jako bezspornie nie objęty układem został błędnie ujęty w tej umowie wobec czego powódka nie miała obowiązku jego spłacenia na rzecz pozwanego Banku - rozstrzygnięcie sprawy przez Sądy obu instancji jest prawidłowe, bowiem również w takiej sytuacji podmiotem bezpodstawnie wzbogaconym kosztem strony powodowej nie jest pozwany Bank, lecz nieuczestnicząca w sprawie spółka M.

Bezpodstawne wzbogacenie zachodzi wtedy, gdy świadczenie nie ma oparcia w ważnej czynności prawnej albo ma oparcie w ważnej czynności prawnej ale wynikające z tej czynności przysporzenie nie ma wystarczającego usprawiedliwienia ponieważ jest dokonane bez prawidłowej przyczyny tj. kauzy. Brak podstawy prawnej oznacza zatem w tym przypadku brak kauzy lub jej wadliwość co prowadzi do szczególnej postaci bezpodstawnego wzbogacenia, którą jest nienależne świadczenie. Występuje ono wtedy, gdy wzbogacenie następuje z woli zubożonego, który świadczy, wobec czego może on, co do zasady, żądać zwrotu tylko wtedy, gdy działał w błędzie albo gdy wola przesunięcia majątkowego z innych powodów straciła aktualność.

Przepis art. 410 § 2 k.c. zawiera zamknięty katalog czterech przypadków (kondycji) rodzących obowiązek zwrotu nienależnego świadczenia, które wzajemnie się wyłączają, nie ma więc możliwości ich zbiegu, a zatem każdy stan faktyczny może odpowiadać tylko jednej z nich. Ustalony w sprawie stan faktyczny odpowiada kondycji pierwszej, a więc sytuacji, gdy brak było zobowiązania, które świadczący zamierzał wykonać (*conditio indebiti*). Jak bowiem twierdzi strona powodowa, działając w błędnym przekonaniu, że spłaca dług spółki M. objęty układem, a więc dług, który miała obowiązek spłacić na podstawie umowy z dnia 15 września 2008 r., uzupełnionej aneksem z dnia 12 lipca 2011 r., spełniła w rzeczywistości świadczenie, do spełnienia którego nie była w ogóle zobowiązana, gdyż spłaciła dług nie objęty układem.

Było to świadczenie spełnione w zamiarze wykonania istniejącego – w błędnym przekonaniu świadczącej – zobowiązania, do świadczenia którego nie była ona w ogóle zobowiązana. Choć w art. 410 § 2 k.c. nie ma mowy o błędzie, to jest on domniemywany przez ustawodawcę, co ma takie znaczenie, że świadczący nie musi udowadniać, iż spełnił świadczenie wskutek błędu, a jedynie, że zobowiązanie nie istnieje. Wbrew zatem stanowisku Sądów obu instancji, strona powodowa nie musiała uchylać się od skutków prawnych błędu, pod wpływem którego zamieściła w aneksie do umowy również dług leasingowy na rzecz strony pozwanej, choć nie był to dług objęty układem ani uchylać się od skutków błędu pod wpływem którego spłaciła ten dług. Nie ma też znaczenia dlaczego zobowiązanie nie istnieje ani dlaczego świadczący błędnie uważał, że istnieje. Ta kondycja jest spełniona również np. wtedy, gdy świadczący spłaca cudzy dług w błędnym przekonaniu, że jest to dług jego własny (porównaj wyrok Sądu Najwyższego z dnia 1 grudnia 1999 r., I CKN 203/98, niepubl.).

Jednakże w przypadku stosunków trójstronnych, a taki miał miejsce w rozpoznawanej sprawie, przy badaniu nienależnego świadczenia z powodu braku kauzy i kwestii wystąpienia bezpodstawnego wzbogacenia należy uwzględnić, że podstawa prawna (kauza) świadczenia istnieje między innymi podmiotami niż strony stosunku przysporzenia (zapłaty) i wadliwość kauzy, a w konsekwencji nienależność świadczenia ocenia się nie według tego stosunku, lecz z punktu widzenia stosunku prawnego, z którego wynikał obowiązek zapłaty, a to, kto się wzbogacił kosztem spłacającego ocenia się według stosunku, z którego wynikał spłacony dług (porównaj między innymi wyroki Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 1938 r. C II 3337/37, OSP 1939, poz. 17 oraz z dnia 25 marca 2004 r. II CK 89/03, niepubl.).

W rozpoznawanej sprawie stosunek trójstronny stanowiący podstawę świadczenia strony powodowej na rzecz pozwanego Banku jest zbliżony do stosunku przekazu (art. 921¹ k.c.), w którym spółka M., jako przekazujący zleciła w umowie z dnia 15 września 2008 r. uzupełnionej aneksem z dnia 12 lipca 2011 r. stronie powodowej, jako przekazanemu zapłatę na rzecz pozwanego Banku jako odbiorcy przekazu, będącego wierzycielem przekazującego, określonego długu przekazującego. W takim stosunku konieczne jest rozróżnienie przysporzenia, a

więc zapłaty należności przez powódkę na rzecz pozwanego Banku od świadczenia stanowiącego spłacenie długu spółki M. i służącego umorzeniu zobowiązania tej spółki wobec pozwanego Banku oraz stanowiącego zarazem przyczynę (kauzę) przysporzenia. Podstawowe znaczenie ma w takim przypadku określenie, kto ma być w tym stosunku traktowany jako odbiorca świadczenia a tym samym bezpodstawnie wzbogacony w razie wadliwości lub braku kauzy w jednym z tych stosunków.

W razie wadliwości lub braku kauzy w stosunku pokrycia, czyli w stosunku między przekazanym (stroną powodową) a przekazującym (spółką M.), na co powołuje się w sprawie powódka, przekazanemu (powódce) przysługuje roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia oparte na *conditio indebiti* jedynie wobec przekazującego, a więc wobec spółki M. Decyduje bowiem nie to, kto świadczył i kto otrzymał świadczenie, lecz to, czyim kosztem i na czyją rzecz ono nastąpiło. Skoro, jak twierdzi strona powodowa, nie istniało jej zobowiązanie do zapłaty długu leasingowego spółki M. wobec pozwanego Banku, bowiem nie był to dług objęty układem, a umowa z dnia 15 września 2008 r., uzupełniona aneksem z dnia 12 lipca 2011 r. zobowiązywała ją do spłaty jedynie objętych układem długów spółki M., to bezpodstawnie wzbogacona w wyniku spłaty tego długu przez powódkę jest jedynie spółka M., której istniejący i wymagalny wobec pozwanego Banku dług, nie objęty układem, został spłacony przez stronę powodową bez podstawy prawnej.

Z punktu widzenia pozwanego Banku jako odbiorcy tego świadczenia, a więc odbiorcy przekazu jest to świadczenie samego przekazującego: spółki M. Zgodnie z art. 356 § 2 k.c., jeżeli wierzytelność pieniężna jest wymagalna, wierzyciel nie może żądać osobistego świadczenia od dłużnika i obowiązany jest przyjąć świadczenie od osoby trzeciej, choćby działała bez wiedzy dłużnika. Pozwany Bank nie mógł zatem odmówić przyjęcia od strony powodowej spłaty istniejącego i wymagalnego długu spółki M. wynikającego z umowy leasingu łączącej go z tą spółką. Przyjmując tę spłatę otrzymał zgodnie z prawem należne mu świadczenie, nie był więc bezpodstawnie wzbogacony. Jednocześnie spółka M. została w ten sposób zwolniona ze swojego zobowiązania, co nastąpiło kosztem strony powodowej, bez oparcia w podstawie prawnej, którą miała stanowić łącząca je umowa z dnia 15 września 2008 r. i aneks z dnia 12 lipca 2011 r., nie

przewidująca spłaty tego długu. Spółka ta została zatem bezpodstawnie wzbogacona kosztem strony powodowej, która za nią spłaciła dług, choć nie była do tego zobowiązana.

Z tych wszystkich względów roszczenie o zwrot nienależnego świadczenia skierowane wobec pozwanego Banku było nieuzasadnione, a zaskarżony wyrok akceptujący oddalenie powództwa odpowiada prawu, mimo częściowo błędnego uzasadnienia. Prowadzi to do oddalenia skargi kasacyjnej na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c. i zasądzenia na rzecz strony pozwanej kosztów postępowania kasacyjnego na podstawie art. 98 w zw. z art. 391 § 1 i art. 398²¹ k.p.c.

kc